

„közös dolgainkat”, amelyek közül ugyancsak fontos a közös múlt, ha mégoly fájdalmas, mégoly keserves is...

Nem a mások bűneire való mutogatás, nem is a bosszú-szomj, csupán a múlt feltárása, „kibeszélése”, a lelki traumák, sérülések feloldása, orvoslása a célja írásomnak. Örülnék, ha ezt mindenki így fogná fel.

II. A CSEND FALA

*„A múltnak beszélnie kell, és nekünk hallgatnunk kell rá.
Addig sem mi, sem ők nyugalmat nem fognak találni.”*

Erich Kästner

Hogy kik voltak a gyilkosok? Azt gyermekfejjel nem sikerült megtudnom, bár rákérdeztem. Lehet, hogy szüleim sem tudták, sőt, még a halál markából éppen csak megmenekültek sem. Jobban mondva: feljelentőiket, börtönbe hurcolóikat, a fogva tartókat, a vallatókat ismerték, de azon a végzetes éjszakán arc nélküli fantomok jelentek meg a fogda folyosóján, a gyenge villanyégők sápadt fénykörében, majd a koromsötét novemberi éjben, a csapkodó, szemerkélő esőcseppek paskolásában himbálózó

két-három viharlámpa ide-oda táncoló csóvájában. Közben a halálba vonulók menete a beltérről elindulva egyre távolodott a kihalt utcákon át, a kísérteties segélykiáltást halotti lepelként vonszolva maga után...

– A királypárti szerbek lehettek... – hallottam szüleimtől, később rokonoktól, ismerősöktől is. 1944. október 8-a után Zentán valóban történt kísérlet a régi jugoszláv rezsim emberei részéről a hatalomátvételre, ám ezt az illegálisból kilépő zentai kommunistáknak sikerült megakadályozniuk. Olajos Mihály – akire írásomban még többször is hivatkozni fogok – a Zentai Füzetek 19/6. számában (Virradat – Svitanje, Senta, 1981. Szerk. Szloboda János) így írja le ezeket a válságos napokat:

„Az utolsó fasiszta katona is elhagyta a várost, a német is, a magyar is.

Nagy pillanat – nem kell többé feszült készültségben rendőrök, gestapósok, kémelhárítók vagy nyilas terroristák támadásától tartani, bujkálni tőlük, arra gondolni, hogy meglépjek-e, ha fölfednek, és értem jönnek, vagy szembe szálljak velük, ha nincs más kiút, és ne adjam a fejemet legalább egy fasiszta fej árán alul.

– Szabadok vagyunk! Emberek, elvtársak, barátaim, felszabadultunk! – ujjongtam azon a gyönyörű őszi napon, a déli órákban.

De nem mindenki érzett így. Kétségekkel teli tekintetek lehűtő bizalmatlanságába is ütköztem végig a Tóparti utcán. Munkások, kisparasztok, kisiparosok gyanakodva kérdik: – És mi lesz most?

– Mi lesz? Hát uralomra jutott nálunk a munkásnép, a szocializmus, a nemzetköziség, vége a kapitalizmusnak!

Rohantam be a központba, a Városházára. Ott jöttem rá, hogy legalábbis ezekben az első órákban valóban nem egészen eldöntött dolog, hogy mi lesz most, ki veszi át a hatalmat Zentán.

Két csoportosulás a volt polgármesteri irodában és előtte, a folyosón – parázs vita és huzavona.

Nešić Iso, a borbély, aki hosszú évek óta kommunista hírében állt a városban, ez a sovány, őszülő kis emberke, gyenge, békítő hangján erősítgeti, hogy a népfelszabadító bizottság illetékes a hatalom átvételére, az a népfelszabadító bizottság, amelyet hat hónappal ezelőtt, illegálisan Joó Lajos, az elesett forradalmár alakított.

Igen ám, de ott voltak a tőkés Jugoszlávia városi előljáróságának egyes tagjai is, akik úgy gondolták, és teli szájjal kürtölték, hogy csak ők lehetnek a hatalom jogos hordozói, hisz a jugoszláv állam szabadult fel.

Kavarodás, csaknem fizikai tülekedés, robbanékony légkör. Mind az egyik, mind a másik csoport tagjai ki-bejárnak, híveket toboroznak, magyaráznak, gesztikulálnak, kiabálnak. Holtponton a helyzet.

Nešić Iso mihelyt meglátott, kézen ragadott: – Végre együtt dolgozhatunk! Fél éven át szerettünk volna kapcsolatba lépni veled, de nem mertünk. Rólad tudott a rendőrség. Senki kompromittáltat nem kapcsoltunk be, hogy biztosan megőrizzük a lebukástól a népfelszabadító bizottságot. De most itt a pillanat! Hol vannak a többi mozgalmiak?

– Hiszem, hogy jönnek, ahogy én is jöttem.

Növekedett lassan a népfelszabadító bizottság tábora. De az ellentábor is, az is toborozta a híveit a Városházára.

Agitáltunk, magyaráztunk. Bizonygattuk, hogy most a nép szabadult fel, annak kell hatalmat állítania, nem a régi uraknak, a népfelszabadító bizottságé a hatalom. Nešić Iso üljön a városelnöki székbe!

Be is ült! De az ellenlábaskodók mégsem tágitottak. Újabb dühvel törtek előre, hogy elfoglalják a polgármesteri irodát.

Legnagyobb részt szerbek voltak a Városházán e forró néhány órában mindkét táborban. A népfelszabadító bizottság egy tag kivételével szintén szerbekből állt. Haladó szerb emberek viaskodtak a régi szerb urakkal.

Nagy helyzet ez a hatalomért folytatott szóháború, embereket követel – és alig van egy csoport haladó, de az itt most történelmet csinál.

Ha idevonulna a város szegénysége, a proletárok, a béresek és napszámosok, a szegényparasztság, a szakszervezeti mozgalom emberei, de könnyen, de gyorsan eldőlné a helyzet!

A tömegek azonban nem ismerték fel az első pillanatban, hogy a történelem meghívta őket – vegyék kezükbe sorsukat!

És a kommunisták?

Horthy rendőrsége 1941 októberében felgöngyölítette a Párt és a SKOJ szervezetét.

Mindezek folytán ez a népfelszabadító bizottság volt az egyetlen szervezett haladó erő, amely a felszabadulás első pillanataiban megjelent az események színterén. De sikerül-e kezébe ragadnia az eseményeket? Nem fogja-e visszaszorítani a reakció?

Az ingadozó helyzet egyik hullámhegyén akadt egy ember a csoportunkban, Milić Milan vasúti pályamunkás, aki a logikai érvelés helyett így emelte fel szavát, vele az öklét is: – Csak nem fogjuk megengedni, hogy ismét a nyakunkba üljenek a volt urak? Vagy hallgassanak el, és hordják el innen magukat, vagy kidobáljuk őket az ablakon. Eleget ültek a nyakunkon, most menjenek az anyjuk keservibe!

Követőkre akadt ez a hangnem, sőt az első lépések is, hogy az ígéret tetté váljon. Erre aztán meghökkentek az urak, inukba szállt a bátorság, és csakhamar elpárologtak.

A népfelszabadító bizottság megkezdhette munkáját. Első határozata az volt, hogy öt új taggal kibővül, közöttük két magyarral is – az egyik én voltam. Következett a kiáltvány a város polgáraihoz. Verner Imrével vittük még aznap este az Unió Nyomdába, és kinyomtattuk szerb és magyar nyelven. népfelszabadító bizottságunk már az első nap megszervezte a népi milíciát, ezt követte a többi határozat.

Másnap, október 9-én gyűlést tartottunk a Városháza nagytermében. Mozcósítottunk, akit csak tudtunk. Eljöttek vagy két-háromszázan, szerbek, magyarok, antifasiszták, a népfelszabadító mozgalom hívei, szakszervezetiek, komunisták, skojisták¹. Rövid beszédek hangzottak el, majd az egész tömeg az utcára vonult tüntetni. Visszhangzott a Szabadkai utca, a Posta utca, a Fő tér a többszáz főnyi tüntető tömeg jelszavaitól a napsütéses délutáni órákban. Éltették a Népfelszabadító Hadsereget, Titót, a Jugoszláv

---

¹ SKOJ = Jugoszláv Ifjúkommunista Szövetség.

Kommunista Pártot, a Vörös Hadsereget, a népfelszabadító bizottságot, és halált kiáltottunk a faszizmusra, a hazai reakcióra. Jelszavaztunk szerbül, magyarul, egyenként, együttesen, ütemesen skandálva, éltettük a nemzetköziséget és az egységet.

Ez volt az első tüntetés, az első szervezett tömeges akció a szabad Zentán. Ha aránylag kis tömeg is, de tömeg, amely megindult birtokába venni a szabadságot, megindult önmaga felszabadítása útján, és tudtára adni a városnak, mi következik. Elindult azzal, hogy többé nem fog visszakozni. Fölégette maga mögött a hidat a múlt felé.

A Royal Szálló előtt az egyik tüntetőnek nagyszerű gondolata támadt: – Emberek, gyerünk, döntsük le Horthy István kormányzóhelyettes szobrát!

Akadtt ott egy utcát keresztező rámparúd, azt fogta – fogtuk – ahány kéz csak elfért rajta, nekivetettük a vitézfi kőportréja állkapcsának, és egyetlen hórúkkal ledöntöttük a sötét múlt szimbólumát. Ugyanez történt a horthysta országzászlóval is a Fő tér közepén.

A harmadik napon, október 10-én összeült a népfelszabadító bizottság a kisteremben. Egyszer csak nagy zaj hallatszik be a szomszédos nagy ülésteremből. Kimegyek, megnézem, mi az.

Rohanva tértem vissza: – Elnök elvtárs, emberek, azonnal hagyjuk abba az ülést, vonuljunk a nagyterembe, zsúfolásig van emberekkel, és uszítanak a népfelszabadító bizottság ellen, le akarják dönteni a hatalomról.

Oda is vonult az egész bizottság.

– A népfelszabadító bizottság politikája a sokat szenvedett, a sokat vérzett szerb nép ellen irányul, nem bünteti

meg a háborús bűnösöket, a népi miliciában olyanok is kaptak fegyvert, akik 1941-ben nemzetőrök voltak, távozzon a hatalomról ez a bizottság! – hallatszottak az uszító szavak, és kezdtek visszhangra találni a tömegben.

Ismét válságos pillanatok. De voltak a tömegben antifasiszták is, akik szilárdan szembesálltak a Ravna Gora-i² szellemmel, ott volt a népi milícia néhány fegyveres tagja is.

Sikerült valahogy kiharcolni, hogy hallgassa meg a tömeg a népfelszabadító bizottság elnökét és tagjait.

És beszélt Nešić Iso, beszéltem én, beszéltek mások...

– Az új Jugoszlávia minden népének szabad hazája, helyük van itt a magyaroknak is, a népi miliciában is, nem a háborús bűnösöknek, hanem az antifasiszta magyaroknak, a magyar proletároknak. Aljas rágalom az, hogy a népfelszabadító bizottság szerbellenes politikát folytat, hogy nem bünteti meg a háborús bűnösöket. A volt nemzetőrök börtönben vannak, nem a népi milícia soraiban stb., stb.

Emlékeztettünk a szakszervezet, a Kommunista Párt és a SKOJ harcára a megszállók ellen, arra, hogy ezekben a szervezetekben együtt harcoltak és véreztek helybeli szerbek, magyarok, telepések és zsidók. Éppen egy olyan népi uralom létesítéséért haltak hősi halált Vlada Tomanović, Molnár Péter, Takács István, Gerő István, Ősz Szabó János, Langov Josip, Horti István, Nagy Mélykúti János és mások, mint amilyen ez a népfelszabadító

---

² Ravna Gora a csetnik szervezetek megalakulásának helyszíne 1941-ben.

bizottság, éppen ezért a politikáért, amelyet e bizottság képvisel. Szakítsunk végre az »oszd meg és uralkodj« politikájával városunkban!

Kezdett a tömeg eszmélni, hajlani az érvek, a tények szavára.

De nem a fő uszító, a magas, testes, »régijugós« rendőrkapitány! Azt nem tudták elhallgattatni az érvek, de elhallgattatta más, Borzaški Sredoja, a népi milícia egyik fegyveres tagja. Lekapta géppisztolyát, ráfogta, és ráordított: – Fogd be azt a csúnya szádat, te kutya, mert mindjárt beléd eresztek egy sorozatot!

Megijedt, elhallgatott a volt nagyúr, történetesen azért is, mert aki ráfogta fegyverét, lelőtt már önvédelemből egy rendőri nagyfejűt a háború előtt. Tudta ezt róla a volt kapitány is, és látta, hogy most sem babra megy a dolog.

A helyzetet betetőzték Nešić Iso szavai: – Az egész város tudja, hogy amikor a fasiszták 1941-ben a magyar kommunistákat a Tunelban kínozták, ezek a szerb urak, akik itt uszítanak, a Royalban együtt söröztek a magyar rendőrtisztekkel.

Erre aztán az egész terem pfujt kiáltott a reakcióra, éltette a népfelszabadító bizottságot.

Ettől kezdve se szerb, se magyar, semmi fajta reakció nem léphetett fel olyan tervvel, hogy akár átmenetileg is megingassa az új népi hatóság helyzetét. Létrejött az az aktív politikai tömegbázis, ami annyira hiányzott a szabadság első óráiban.”

(Olajos Mihály, i.h. pp. 33–37.)

Olajos Mihály, a szemtanú igazmondása aligha vonható kétségbe. A nagy küzdelem első menete a szerb nacionalizmus és az internacionalista kommunisták között minden valószínűség szerint így játszódhatott le. Annál megdöbbentőbb lehetett számára (számunkra) az október 18-án beállt fordulat, a katonai közigazgatás bevezetése, melynek nyomán a magyarság jogfosztottá vált, a népfelszabadító bizottságot „megtisztították” magyar tagjaitól (kettőjük közül az egyik éppen Olajos Mihály volt), s a kétnyelvű helyi lap is „államnyelvűvé” vált, majd mint „szükségtelen” meg is szűnt. Az „internationalista” JKP-nek az egyértelmű nacionalizmus irányában történt ilyenén kurzusváltására nem volt magyarázat, hacsak az nem, hogy Tito és legközelebbi tanácsadói egy pillanatra megszedültek a nagy lehetőségtől: a faszizmussal való kollaborálás vádjával egycsapásra megszabadulni a nemrég még magyar közigazgatás alatt levő Délvidék lakosságának több mint kétharmadát kitevő németektől és magyaroktól, vagyis a szláv többség létrehozása a térségben. Persze, magyarázatot kérni nemcsak lehetetlen, hanem egyúttal életveszélyes is lett volna...

Mindenesetre a letartóztatások (mint kiderült: a vallatások, kínzások is) tovább folytak, ezek során a régi királyi rendszer hívei buzgólkodtak a leginkább, a foglyokat is reaktivált jugoszláv rendőrök őrizték. Nem csoda hát, ha a november 10-re virradó éjszakai tömeges kivégzés ódiúmat is nekik tulajdonította a lakosság. Az igazság tudói pedig negyven éven át hallgattak, saját jól felfogott érdekükben nem próbálták meg leleplezni a gyilkosokat, akiknek – akarva-akaratlanul – maguk is cinkosaivá váltak.

S az áldozatok hozzátartozói, ismerősei is csaknem ötven éven át hordozták az iszonyú lelki terhet, amelyet talán még a gyóntatószék félhomályában sem mertek volna letenni egy önfeledt pillanatra. A hallgatás ólomsúlyként nehezedett mindannyiunkra. Büntelenül is bűnösöknek érezhettük magunk, a „genocídiumra hajlamos nép” tagjainak, az „utolsó csatlósoknak”, ahogyan azt időről időre azért innen is, onnan is a tudunkra adták...

S mi igyekeztünk „levezekelni” bűneinket: újabb, ezúttal önkéntes véráldozatot hozni az ország felszabadításáért (Petőfi-brigád), majd – békésebb idők eléréstével – vér helyett verejtékkal áldozni a polgárháborúban jórészt önnépe által lerombolt ország újjáépítéséért. S egész idő alatt mímelni a lelkesedést, s ha kellett, együtt haragudni felváltva a világot mind a négy égtája felé.

S közben arról a legfájdalmasabb, legmeggrázóbb élményről, apák, férjek, testvérek, gyermekek elvesztéséről sohasem beszélni. Inkább eltitkolni, mint valami csúf és megalázó betegséget...

A hallgatás pecsétje töredezik ugyan, de még most, ötven év múltán sem hullott le minden ajakról. A helytörténeti kutató e témához érven gyakran ütközik a hallgatás áthatolhatatlan falába. Nyolcvanadik életévüket is meghaladott idős emberek, nők és férfiak, szinte már a sír szélén állók is szemükbe ülő rémülettel mondják: – Nem merek én arról beszélni! Hiszen nekem unokáim vannak, rajtuk állnának bosszút!

Hát igen. A félelem tovább él és rombol. Mert a gaztettekre nem derült fény, a gonosztevők sohasem részesültek akár csak erkölcsi büntetésben is. S míg meg

nem nevezzük őket, haló porukban is itt lapulnak közöttünk, mint valami gyilkos járvány virulens kórokozói, amely bármikor ránk törhet ismét.

Kozmikus méretű, iszonyú félelemben élünk. Ez teszi tönkre életünket, ez nyomorít meg, ez bénítja meg kezünk-lábunk. Ez teszi magtalaná férfiainkat, ez teszi terméketlenné asszonyaink ölet. Ennek a betegségnek a tünete – a hallgatás. Orvossága: a beszéd.

III. AKIK MEGTÖRTÉK A CSENDET

*„Akik nem ismerik a történelmet,
arra vannak kárhoztatva,
hogy megismételjék.”*

Santayana

„A gyilkosságot nem lehet eltitkolni, azt még a tyúk is kikaparja” – tartja errefelé a nép. Az éj leple alatt vagy nem kevésbé iszonyú nappalokon végrehajtott tömegmészárlásoknak mégiscsak hírük kelt. Nem kisebb személyiség, mint maga Mindszenty József bíboros hercegprímás őeminenciája emelte fel elsőként a szavát a megfélemlített, hallgatásra kárhoztatott délvidéki magyarok